

«Нархоз Университеті» КЕАҚ

ӘОЖ 339.13: 658.8

Қолжазба құқығында

РАСУЛОВА АСЕМ МАНСУРОВНА

**Импорт алмастыру жағдайында кәсіпорынның бәсекеге
қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмі
(Алматы және Алматы облысы сары май өндіруші
кәсіпорындарының мысалында)**

6D050600 – Экономика

философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
э.ғ.д., профессор Дауренбекова А.Н.
Шетелдік ғылыми кеңесші:
PhD доктор, Žaneta Simanavičienė
(Литва, Каунас)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2020

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІ СІЛТЕМЕЛЕР	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ	5
1 ИМПОРТ АЛМАСТЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ	12
1.1 Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмнің мәні, мазмұны және маңыздылығы	12
1.2 Импорт алмастыру жағдайында кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмнің тетіктері және оған әсер етуші факторлар	21
1.3 Отандық және шетелдік сары май өндірушілернің бәсекелік артықшылықтарын анықтаудың әдістемелері	36
2 АЛМАТЫ ЖӘНЕ АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ БОЙЫНША САРЫ МАЙ ӨНДІРЕТІН КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИМПОРТ АЛМАСТЫРУ ЖАҒДАЙЫНА ЖӘНЕ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ДЕҢГЕЙІНЕ БАҒА БЕРУ	52
2.1 Сары май өндіріс нарығының қазіргі жағдайын талдау	52
2.2 Отандық сары май өнімдеріне тұтынушылық сұранысты талдау	65
2.3 Импорт алмастыру жағдайында кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау	82
3 ИМПОРТ АЛМАСТЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ	107
3.1 Импорт алмастыру жағдайында кәсіпорында бәсекелік стратегияны қалыптастыру	107
3.2 Отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудегі мемлекеттік қолдаудың бағыттары	125
3.3 Өзара бірін-бірі толықтыру әдісі арқылы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің экономикалық механизмін ұсыну	142
ҚОРЫТЫНДЫ	163
ПАЙДАЛЫНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	167
ҚОСЫМШАЛАР	175

НОРМАТИВТІ СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланған:

«Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012ж. 14 желтоқсан.

«Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына жолдауы.

«Қазақстандықтардың әл-ауқатын өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру». Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауы.

ҚР СТ 1.2. Қазақстан Республикасының техникалық реттеудің мемлекеттік жүйесі. Ұйымдардың стандарттары мен мемлекеттік стандарттардың нормативтерін әзірлеу тәртібі.

ҚР СТ 1735 – 2007. Сүт және сүт өнімдері. Қаптау, таңбалау, тасымалдау, сақтау.

ҚР СТ 1760 – 2008. Сүт өнімдері. Техникалық жағдай.

ҚР СТ 2152-2011. Сүт өнімдерінің идентификациясы.

ҚР СТ ИСО 9001-2016. Менеджменттің сапа жүйесі. Талаптар.

ISO 9001:2000 (ИСО 9001—2001) – стандарттау бойынша бұл Халықаралық ұйымның талаптарына сәйкестік сертификаты өндірістік үрдістің инфрақұрылымы мен барлық буындары сапаны басқару ұйымы жүйесінің ұлттық және халықаралық талаптарына сәйкес дегенді білдіреді.

IQNet (сертификаттау бойынша халықаралық желі) – бұл мемлекеттік емес, коммерциялық емес ұйым, ол сертификация бойынша 37 органды және бүкіл әлем бойынша 150-ден астам филиалдарды біріктіреді.

IFS (International Food Scheme) – IFS сертификаты нақты тамақ өнімінің тамақ өнімін дайындау барысында қолданылатын қораптауды қосқандағы, сапа мен қауіпсіздік бойынша барлық қажетті талаптарға сай екендігі бойынша тұтынушыға толық кепілдік береді.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АӨК - агроөнеркәсіптік кешен

АҚ – акционерлік қоғам

АҚШ – Америка Құрама Штаттары

ЖІӨ – жалпы ішкі өнім

ЖҰӨ – жалпы ұлттық өнім

ҚР ҰЭМ СК – Қазақстан Республикасының ұлттық экономика министрлігі
статистика комитеті

ТҚ – тұтыну қабілеттілігі

долл – АҚШ доллар

ЕАЭО – Еуразиялық экономикалық одақ

ӨБҚ – өнімнің бәсекеге қабілеттілігі

КБҚ – кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі

ӨҚ – өнімнің қауіпсіздігі

ХТ – халықтың табыстылығы

КМ – күнкөріс минимумы

САҚ – сатып алу қабілеттілігі

ҚР – Қазақстан Республикасы

ТМД – Тәуелсіз мемлекеттерінің достығы

ҚҚС – қосылған құн салығы

ЖШС – жауапкершілігі шектеулі серіктестік

КО – кеден одағы

ІҚМ – ірі кара мал

ДСҰ – дүниежүзілік сауда ұйымы

ГОСТ – Мемлекеттік стандарт

ХАССП (Hazard Analysis and Critical Control Points) – шикізаттан, материалдан және қораптаудан бастап шекті тұтынушыға дайын өнім түрінде жеткізуге дейінгі барлық «тізбек» бойынша өндірісті басқаруды қарастырады, денсаулық үшін қауіпті болатын тамақ өнімін өндіру және тұтынушыға жеткізу ықтималдылығын жоюға немесе азайтуға бағытталған

МҚС – Минималды Қауіпсіздік Стандарты

СБ – Сызықтық Бағдарлама

СЭҚТН - сыртқы экономикалық қызметтің тауарлық номенклатурасы

ТСМТЖ - Тәуекелдер мен Сыни Межелерді (дағдарысты шек) Талдау Жүйесі.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстандағы тамақ өнеркәсібіндегі импортты алмастыру мемлекеттің алдындағы негізгі, ауқымды мәселелерінің бірі болып табылады. Отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі импорттық тауарларды алмастыруға мүмкіндігін арттырады.

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында:

Дәстүрлігімізді сақтай отырып, заманға сай жаңартылған салаларды дамытуымыз керек. Ол салалар келесідей: өнеркәсіп, агроөнеркәсіп кешені, көлік, сонымен қатар логистика, құрылыс саласы және өндіріске қатысты басқа да салалар. Төртінші бағыт. Экономиканың жаңа қозғаушы күші ауыл шаруашылығының секторы болып табылады. Біз бүкіл дүние жүзінде ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілердің арасында алдыңғы қатарында бола аламыз. Әсіресе, экологиялық таза өнімдерін өндіру бағыты бойынша. Қазақстанда жасалынған – деген марка құруымыз керек деп атап кеткен [1].

Ал 2018 жылғы 5-ші қазандағы Жолдауында:

«Халықтың денсаулығы - мемлекеттің ең маңызды басымдығы. Бұл дегеніміз, қазақстандықтар жоғары сапалы өнімдерді тұтынуы керек. Бүгінгі күні халықты сапасыз және денсаулыққа зиян тауарлар мен қызмет көрсетуден қорғайтын бірегей саясат жоқ» - деген болатын [2].

Тамақ өнеркәсібі кез-келген елдің өндірісін дамытудағы негізгі салалардың бірі болып саналады. Себебі халықты сапалы және денсаулығына зиян келтірмейтін өнімдермен қамтамасыз ету - мемлекеттің басты басымдылықтарының бірі.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігі тамақ өнімдерін өндірумен және сатумен айналысатын өндірушілердің үнемі сапа стандарттарын сақтауын талап етеді. Сүт өнімдері, соның ішінде сары май маңызды тамақ өнімдері болғандықтан, олардың сапасы мемлекеттің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Бұл ретте, сары май өндірушілердің инновациялық технологияларды және өндіріс пен өткізудің жаңа нысандарын енгізу бойынша мүмкіндіктерін тез арада пайдаланғаны маңызды.

Қазақстан Республикасының Президентінің 2018 жылғы 15 ақпанындағы Жарлығында, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында – «Экономиканың сапалы өсуі үшін экономикалық секторлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру», - басты мақсаттарының бірі екені жайлы атап кеткен [2]. Ал экономикалық сектордың екінші бағыты, ол өңдеуші кәсіпорындары, тамақ өнеркәсібі болып табылады.

Тамақ өнеркәсібінде маңызды басымдықтардың біріне өнім сапасын жоғарлату, өнімділікті арттыру жатады. Өнеркәсіптік өнімдер нарығындағы, әсіресе импорттаушы өндірушілер тарапынан бәсекелестік күрестің күшеюіне байланысты, отандық өнеркәсіп кәсіпорындарының өнімдерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін күшейту және өнім өндіру барысында талаптарды

жоғарлату қажеттілігі туындап отыр. Сол себептен отандық сары май өндіруші кәсіпорындар халықаралық сапа стандарттарын ұстану қажет.

Қазақстан Республикасының сары май өндіруші кәсіпорындарының өндіріс көлемі бойынша статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, 2014 жылы – 18765 тонна, 2017 жылы – 16382 тоннаны, 2018 жылы – 17286 тоннаны құрады. 2014 жыл мен 2017 жылдың мәліметтерін салыстырсақ, өндіріс көлемі 13 пайызға, ал 2018 жылмен салыстырғанда 8 пайызға төмендеген. Мемлекетте сары май өнімдерінің көлемінің төмендеуі, отандық өндірушілердің бәсекеге қабілетті болмауының бірден - бір себебі болуы мүмкін.

Импорт алмастыру жағдайында сары май өндіруші кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру бүгінгі таңда ең маңызды мәселелер қатарына жататыны сөзсіз.

Жаһандану жағдайында ел экономикасына әлемдік кірістің тұрақты үлесін алуды қамтамасыз етуде, ішкі және сыртқы нарықтағы отандық кәсіпорындардың позициясын күшейтуде, экономиканың нақты секторының бәсекеге қабілеттілігін көтеру маңызды рөл атқарады. Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату мақсатында, еліміздің экономикасының өркендеуіне оң әсерін тигізетіндігін көрсетеді. Сонымен қатар, импорттық тауар өндірушілерге қарағанда, отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың денсаулығын қауіпсіз өнімдерімен тұтынуға өз үлесін қосады.

Қазіргі таңда отандық және шетелдік өндірушілерге нарық ашықтығы жағдайында бәсекелесуге тура келеді, ал халықаралық қатынастар әртүрлі елдердің экономикалық субъектілерінің өзара іс-әрекеттері арқасында тереңдей әрі кеңейе түседі. Сондықтан, нарықтық экономикада ұлттық кәсіпорындардың бәсекелік артықшылықтарының қалыптасуына ықпал ететін факторларды бағалау және олардың жаңа ортада әсер ету ерекшеліктерін қарастыру маңызды.

Өнеркәсіп кәсіпорының бәсекеге қабілеттілігін өндірістің тиімділігін арттыруға бағытталған әлеуетті мүмкіндіктерді толық пайдалану арқылы іс-шараларды ұйымдастыру мүмкіндігі ретінде қарастыруға болады. Бұл оның өнімдерінің бәсекелік артықшылықтарын қалыптастыру арқылы дамуына себепші болады, өнеркәсіптік нарықтағы белгілі бір кезеңде басқа кәсіпорындармен бәсекелесе отырып, тұтынушыларды тауарлармен, қызмет көрсету түрлерімен және орындалатын жұмыстармен қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Жоғарыда келтірілген тұжырымдамадан біз кәсіпорының барлық артықшылықтарын қарастыра отырып, тұжырымдамаға еңбейтіндігін, тек олардың жиынтығы ғана кіретіндігін көруге болады. Ал кәсіпорының артықшылықтарының жиынтығына тек кәсіпорынға нарықта бәсекелесуге және жұмыс істеуге мүмкіндік беретіндері ғана кіреді.

Қазақстанда азық-түлік өнімдері, соның ішінде сары май өнеркәсібін дамыту еліміздің тамақ өнеркәсібінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жағынан да, экономиканың аграрлық секторын дамыту тұрғысынан да маңызды, өйткені тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары ауылшаруашылық өнімдерінің ең ірі

тұтынушыларының бірі болып табылады. Тамақ өнеркәсібі әр елдің ұлттық экономикасы стратегиясының маңызды құрамдас бөліктердің бірі болып табылады. Сары май өндірісінің нарығы тамақ өнеркәсібіндегі жетекші секторлардың бірі болып табылады, өйткені сүт және сүт өнімдері халықтың тамақтану құрылымында негізгі орын алады. Ол халықтың әртүрлі топтарының қажеттіліктеріне сай еліміздің тұрғындарын түрлі өнімдермен қамтамасыз етуге арналған. Өндірілетін сары май өнімдері ішкі және сыртқы нарықта жоғары сапалы, қауіпсіз, қолжетімді және бәсекеге қабілетті болуы тиіс.

Қазақстандық сары май өндіруші кәсіпорындарда қалыптасқан қазіргі жағдай өзінің аймақтарды алуан түрлі өнімдермен қамтамасыз етумен ерекшеленеді, яғни ол сүт өнімдерін өндіру ерекшеліктеріне, шикізатпен қамтамасыз етуіне, оларды, өңдеу, сақтау және тасымалдау жұмыстарына тікелей байланысты болады.

Тақырыптың ғылыми зерттелу дәрежесі. Ғылыми зерттеулерде импортты алмастыру жағдайында кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әсер етуші факторлар өте көп ұсынылған, себебі бұл мәселені әлемдік деңгейде көптеген ғалымдар зерттеген. Халықты жоғары сапалы және денсаулық үшін қауіпсіз тамақ өнімдермен қамтамасыз ету мемлекет үшін басым бағыттарының бірі болып табылады. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде тамақ өнімдерін өндірушілердің сапа стандарттарын қатаң сақтап отыруын талап етеді. Сары май өнімдері маңызды азық-түлік өнімдері болғандықтан, олардың сапасы мемлекеттің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, сүт және сүт өнімдерін өндірушілердің инновациялық технологиялар мен өндіру және өткізу түрлерін енгізу мүмкіндіктерін ескеру маңызды.

Тамақ өнеркәсібінің нарығындағы, импорт өндірушілерден туындаған қатаң бәсекелестік жағдайында, өнімдер мен кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі арттырудағы тиімді құралдар мен тәсілдерді қолданудағы дұрыс шешімдерді қабылдау, отандық кәсіпорындар тарапынан үлкен жауапкершілікті талап ететін маңызды іс – шара болып табылады. Отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі арттыру және жетілдіру мәселелері ғылыми зерттеулерді жүргізуде жалғастыруды қажет етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, ғалымдардың көптеген жұмыстары импортты алмастыру жағдайында бәсекеге қабілеттілікті арттыруды зерттеуге арналған. Шетелдік және отандық ғалымдар бәсекеге қабілеттілік теорияларын, сондай-ақ импорт алмастыру тұжырымдамасын дамытуға айтарлықтай үлес қосты. Бәсекелестік және бәсекеге қабілеттілік теорияларын ертеректе А. Смит, Дж. С. Милль, К. Маркс, Э. Чемберлин, W.Guba т.б. зерттеген. И. Ансофф, М. Велев, В.Д. Андрианов, Дж.Б. Кларк, А. Маршалл, Д. Риккардо, Шумпетер, Э. Хекшер, Б. Олин, Э. Чемберлин, Ф. Хайек, П. Самуэльсон, Ф. Эджоурт, В. Столпер, М. Портер, Уотерман, М. Энрайт, Кумар, Мотвани мен Стекке және басқалар бәсекелестіктің сипатын ғана емес, сонымен қатар бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыру және арттырудың теориялық және тәжірибелік мәселелерін зерттеген.

Ресейлік ғалымдар арасында Г.Л. Азоев, А.В. Бусыгин, М.И. Гальвановский, В.В. Окренников, Р.А. Фатхутдинов, А.Ю. Юданов, О.А.Миронова, Т.Г. Садовский, И.М. Смолейчук, В.А. Семькин, В.В. Сафронов, В.П. Терехов т.б. атап өтуге болады.

Қазақстандық ғалымдардың ішінде Д.А. Айтжанов, Б.Б. Айтжанова, Н.Т. Асылбеков, А.С. Әбен, Е. Әмірбекұлы, О.Б. Баймұратов, А.Н. Дауренбекова, С.Э. Епанчицева, А.Г. Жакеевич, М.Б. Кенжегузин, А.К. Қошанов, Е.С. Карибжанов, Г.А. Қалиев, Н.К. Мамыров, Д. М. Мадиярова, Г.Ж. Нурмуханова, Н.К. Нурланова, Г.Б. Нурлихина, З.К. Раджабова, А.М. Сейткадиева, С.Ы. Умирзаков, Н.Шумский, П.С. Шим, Р.И. Хасбулатов т.б. еңбектерін атап өтуге болады. Экономикалық әдебиеттерде бәсекеге қабілеттілікті арттырудың егжей-тегжейлі жүйесі жасалған. Көптеген экономистердің ғылыми еңбектерінде импортты алмастыру проблемалары және отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін көтеру туралы мәселелер қарастырылған. Әдебиеттерде бәсекеге қабілеттілікті бағалауды, арттыруды және оның халықаралық стандарттарға сәйкес болу мәселелері зерттелген. Бірақ экономикалық механизмнің кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ету мәселелері және импорт алмастыру арасындағы байланыс бойынша шетелдік, отандық әдебиеттерде аз көңіл бөлінген.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты. Қазақстан Республикасында импорт алмастыруды қамтамасыз ету бағытында, сары май өндіруші кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін теориялық – әдіснамалық негіздерін зерттеу нәтижесіне байланысты, оны жетілдіру бойынша нақты тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу жатады.

Зерттеу жұмысында аталған мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей **міндеттерді** шешу қарастырылды:

1) отандық және шетелдік әдебиетке критикалық шолу негізінде импорт алмастыру жағдайындағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың теориялық-әдістемелік аспектілерін, «экономикалық механизм» түсінігінің экономикалық мазмұнын зерттеу;

2) кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында экономикалық механизм құралдарын және әдістерін жүйелеу;

3) Алматы қаласы және Алматы облысындағы сары май өндіруші кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін талдау;

4) кәсіпорының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизм бойынша ұсыныстарды дайындау;

5) импорт алмастыру жағдайында сары май өндіруші кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында мемлекеттік қолдау бойынша ұсыныстарды негіздеу;

6) сары май өндірісі бойынша отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бірін бірі толықтыру жүйесін енгізудің тиімділігін негіздеу.

Диссертациялық зерттеудің жұмыс гипотезасы. Кәсіпорындар арасындағы бірін – бірі толықтыру жүйесі отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырып, импорттық өнімдерге тәуелділікті төмендетеді.

Зерттеу объектісіне Алматы және Алматы облысындағы сары май өнімдерін өндіретін кәсіпорындары жатады.

Зерттеу пәніне импорт алмастыру жағдайында сары май өнімдерін өндірудің бәсекеге қабілеттілігі.

Зерттеу жұмысының теориялық - әдістемелік негізі. Теориялық негіз ретінде отандық және шетелдік жетекші ғалымдардың зерттеу мәселелері бойынша жұмыстары, заңнамалық және нормативтік құжаттар, Қазақстан Республикасының АӨК дамытудың бағдарламалары, сонымен қатар Қазақстан Республикасының сапа стандарттары ҚР СТ 1.2.; ҚР СТ 1735 – 2007.; ҚР СТ 1760 – 2008.; ҚР СТ 2152 – 2011.; ҚР СТ ИСО 9001 – 2016.; болып есептелінеді.

Зерттеу барысында эмпирикалық, экономикалық-математикалық, дерексіз-логикалық, сонымен қатар салыстырмалы, статистикалық және эконометриялық модельдеу әдістері қолданылды.

Деректерді өңдеуге арналған R – бағдарламасы, SmartPls 3 статистикалық, экономикалық - математикалық әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің әдіснамалық базасы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмін анықтау әдістемелері қолданылды. Зерттеу барысында «мәтінді талдау» әдісін қолданылды, сараптамалық сауалнама жүргізіліп, нәтижелерінен R – бағдарламасы арқылы талдау жасалынды. Сонымен қатар кәсіпорындардың өндірістік үдеріске қатысы бар мамандардан сары май өндірісі жайлы тереңдетілген сұхбат жүргізілді, оның нәтижелерін Smart Pls моделі арқылы есептелінді.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің теориялық және әдіснамалық мәселелері зерттеліп, оны арттыру бойынша ұсыныстар әзірленді. Автор келесідей талқылаулар мен ұсыныстар қабылдады:

- айқын ерекшелігі ретінде есептелетін импорт алмастыру факторын есепке алу болып табылатын базалық элемент ретіндегі «кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмі» түсінігінің анықтамасы ұсынылды;

- Қазақстан Республикасының импорт алмастыру жағдайында зерттелген кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әсер ететін экономикалық механизмнің теориялық және әдістемелік негіздері зерттеліп, негізгі тетіктері бір жүйеге келтірілді;

- Алматы және Алматы облысының нарығы бойынша сары май өндіретін кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігінің деңгейіне талдау жүргізіліп, бағаланды;

- майлы өнімдерді өндіретін кәсіпорындардың әлеуетін арттыруға және тұтынушылардың сұраныстарын қанағаттандыруға бағытталған кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмінің құралдарын қолдану қажеттілігі негізделді;

- сүт өнімдері кластеріндегі бірін - бірі толықтыру жүйесін қалыптастыруды ескеретін, сары май өндірісі бойынша кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы мемлекеттік қолдауды жетілдіру бойынша шаралар ұсынылды;

- импорт алмастыру жағдайында эконометрикалық әдіс негізінде, бірін - бірі толықтыру жүйесін енгізу барысында кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары анықталды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдамалар:

1) «Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық механизмі» авторлық анықтамасының тұжырымы негізінде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ету әдістері мен құралдарының жүйесін қалыптастыру тәсілдері ұсынылды;

2) Қазақстан Республикасының сары май өнімдеріне мәтіндік талдау жүргізу және майлы өнімдер нарығы бағалау арқылы, отандық және импорттық өндіруші-кәсіпорындардың бәсекелік артықшылықтарын айқындау және қолдану бойынша ұсыныстар әзірленді;

3) Smart PIs бағдарламасының негізінде көпфакторлы құрылымды модельді қолдана отырып, сары май өндіретін кәсіпорындардың экономикалық механизмін арттыру тетіктері жасап шығарылды;

4) Сүт өнімі кластерінде бірін - бірі толықтыру жүйесін қалыптастыру жолымен сары майдан импорт тәуелділігін төмендету моделі және тұтынушылардың ішкі қажеттіліктерін қамсыздандыру жолдары ұсынылды.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңызы. Зерттеудің теориялық маңыздылығы импорт алмастыру жағдайында кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы экономикалық механизмінің көрсеткіштерінің теориялық және практикалық тұрғыда ережелері, түсініктемелері әзірленді.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы мемлекеттік реттеу механизмдері мен интеграциялық үрдістерді дамытуды ескере отырып, сары май өнімдері нарығының тиімді салааралық байланыстарды қалыптастыруға септігін тигізетін, әрдеңгейлі өндірістік – экономикалық байланыстарды ескеруге мүмкіндік беретін, кластерге қатысушылар қызметтерінің арасында өзара толықтырудың концептуалды моделінің жасап шығарылғандына негізделеді. Олар нарық құрылымында деформацияларды жеңудің мемлекеттік саясаты мен қосалқы кешенді дамытудың кешенді мақсатты бағдарламасын негіздеу, макро-және микродеңгейлерде салааралық өзара байланыстардың нысандарын талдаудың негізгі әдістемелік қағидалары мен тәсілдерін жасап шығару үшін қолданылуы мүмкін. Кластердегі қосалқы бөлімшелердің өзара толықтыру жүйесін пайдалану тиімділігі импорт алмастыру жағдайында майлы өнімдер өндірісі бойынша отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырумен негізделеді.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері, оның ішінде импорт алмастыру жағдайындағы отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған шаралар негізгі мақсаты болып «Өндірісті сұранысқа ие агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілетті өнімдерімен қамтамасыз ету»

негізі болып табылатын «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін (ары қарай - АӨК) дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын» жүзеге асыруда қолданылуы мүмкін.

Жұмыстың мақұлдануы және жүзеге асырылуы. Диссертациялық жұмыстың ғылыми нәтижелері халықаралық конференцияларда, дөңгелек үстелдерде баяндалды, жалпы 10 мақала басылымға шығарылды. Оның ішінде 4 мақала ҚР БҒМ ұсынған журналдарда, 1 мақала Scopus мәліметтері базасына кіретін халықаралық журналда, 5 мақала халықаралық конференция материалдарында жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, қосымшалардан тұрады. Сондай – ақ зерттеу жұмысы 46 – кесте, 40 – суреттен, 7 – қосымша құжаттарынан тұрады.